

An open book with Latin text is positioned at the top right. A circular metal stamp with a figure is located in the middle left. The background is a red book cover. The text is centered on the cover.

ERASMUS IN ANDERLECHT

Infomap voor leerkrachten
van het
secundair onderwijs.

Adagium 760
Senesco semper
multa addiscens

(Hoe ouder ik word, hoe meer ik leer)

INHOUDSTAFEL

3	1 — VOORWOORD
4	2 — HET MUSEUM
5	3 — DE TUIN
6	4 — ERASMUS
6	4.1 Erasmus' leven
15	4.2 Erasmus in Anderlecht
17	4.3 Erasmus' ideeën
20	4.4 Erasmus' werken
26	5 — HET HUMANISME IN DE 16DE EEUW
26	5.1 Wat is humanisme ?
27	5.2 Erasmus en het humanisme
28	6 — REFORMATIE
28	6.1 Luther
28	6.2 Erasmus en Luther
29	7 — BOEKDRUKKUNST
29	7.1 Ontstaan van de boekdrukkunst
30	7.2 Erasmus en de boekdrukkunst
34	8 — CENSUR EN INDEX
37	9 — MATERIAAL VOOR DE SCHOLEN
39	10 — BIBLIOGRAFIE

I — VOORWOORD

Het Erasmushuis heeft altijd een beleid van openheid en innovatie gevoerd om de kwaliteit van het onthaal van de bezoekers te verbeteren. De publieksprijs die het museum in 2009 ontving, getuigt hiervan. Deze onderscheiding heeft onder andere de inspanningen op het vlak van toegankelijkheid beloond.

Deze lesmap voor leerkrachten van het secundair onderwijs is trouw aan dit doel. Ze werd ontworpen voor een specifieke doelgroep van leerkrachten en hun leerlingen om een bezoek aan dit kleine museale universum, venster op het humanisme, optimaal voor te bereiden.

Deze map, die u kunt downloaden via www.erasmushouse.museum, helpt de collecties van het museum en zijn tuin te ontdekken, stelt het leven van Erasmus en zijn werken voor en initieert in de universele burgerlijke waarden gepromoot door de “prins van het humanisme”, die in 1521 in Anderlecht verbleef.

Wij zijn ervan overtuigd dat dit didactische werkje, via een culturele initiatie, zal bijdragen tot de duurzaamheid van waarden zoals tolerantie, vrede en respect...

Wij wensen onze schoolgroepen een prachtig bezoek toe!

De schepen van Gemeentelijke Musea,

Fabienne Miroir

De burgemeester,

Gaëtan Van Goidsenhoven

2 — HET MUSEUM

Dank zij het verblijf in 1521 van de “prins van het humanisme” is dit huis niet afgebroken.

Het is op 15 april 1931 aangekocht door de gemeente Anderlecht, in zijn vroegere toestand hersteld en officieel ingehuldigd op 24 september 1932.

Het Erasmushuis is één van de oudste gotische huizen te Brussel (1460-1515).

Van mei tot oktober 1521 ontving Pieter Wychman, kannunik van Anderlecht, hier zijn vriend Erasmus. De humanist kwam hier uitrusten en van het platteland genieten, zoals hij schrijft aan Guillaume Budé. Erasmus verliet echter Anderlecht en de Nederlanden - eeuwig reiziger als hij was - om zich definitief te vestigen in Bazel en er te sterven (1536).

Het huis werd in twee fases gebouwd: in het midden van de 15de eeuw en in het begin van de 16de eeuw (1515). Het museum geeft een beeld van het leven van de humanist en van de intellectuele wereld van de hervorming aan de hand van kunstwerken en oude drukken uit de 16de eeuw. De bezoeker kan in het huis vijf kamers ontdekken. De rederijderskamer handelt over Erasmus' verblijf te Anderlecht en in Bazel bij de drukker Johann Froben. De werk-kamer toont een reeks portretten uitgevoerd door Hans Holbein, Quinten Metsys en Albrecht Dürer. In de belangrijkste zaal, de Renaissancezaal, worden oude meesters tentoongesteld (Gerard David, Jeroen Bosch, Quinten Metsys, Pieter Huys ...). De fresco-zaal herbergt een verzameling gotische beeldhouwwerken. In de vitrines vinden we Erasmus' werken. De bibliotheek is eveneens open voor het publiek en bevat onder andere een collectie oude

edities van de *Lof der Zotheid*. De afdeling *Kostbare Werken* is voorbehouden aan bezoekers die de oude drukken wensen te raadplegen.

Het Erasmushuis bewaart niet alleen (kostbare) boeken, maar geeft ze ook uit. Parallel met de onuitgegeven edities van Erasmiaanse teksten, ondersteunt het museum literaire initiatieven, zij het door schrijvers in huis te ontvangen, zij het door deel te nemen aan het uitgeven van teksten in verband met het humanisme of de figuur Erasmus.

Regelmatig worden er tijdelijke tentoonstellingen georganiseerd in het huis, die telkens worden begeleid door een bezoekersgids en/of catalogus.

3 — DE TUIN

De tuin- en landschapsarchitect René Pechère heeft in 1988 aan de achterzijde van de gebouwen (1450-1515) die het Erasmuseum herbergen, een besloten tuin aangelegd, geïnspireerd op een voorstelling van een tuin bij de Vlaamse Primitieven op het einde van de 15de en het begin van de 16de eeuw.

Na een grondige studie van de botanische werken uit de 16de eeuw, werden planten samengebracht die door de geneesheren van Erasmus werden gebruikt om zijn ziekten te genezen (pest, nierstenen, dysenterie, hoofdpijn, enz.). Erasmus was een beetje hypochondrisch. De botanicus Georges Mees (1997) heeft zich voornamelijk gebaseerd op de Mechelse botanicus Rembert Dodoens, wiens *Kruidtboek* in 1554 in het Diets verscheen en naar het Frans vertaald werd door Carolus Clusius. De volledige lijst van de planten telt ongeveer 450 soorten en men kan in de tuin een honderdtal planten

bekijken (de volledige plantenlijst ligt ter beschikking aan de receptie van het Erasmushuis).

Achter deze ‘tuin van het lichaam’, ligt een ‘filosofische tuin’. Op basis van de tekst *Het religieuze gastmaal*, die Erasmus na zijn verblijf in Anderlecht (1521) schreef, zijn een aantal cartografische perken aangelegd.

De filosofische tuin bestaat uit bloemperken in de vorm van bladeren, ontsproten aan de verbeelding van tuinarchitect Benoît Fondu. Ieder blad bevat een botanisch staal van de landschappen die aan Erasmus voorbij trokken tijdens zijn vele reizen. Deze bladeren vormen stukjes op zichzelf staande territoria, een samenvatting van de wereld zoals Erasmus deze aanschouwde, heterogene stukjes natuur die allemaal op een zelfde plek zijn aanbeland door de hand van de architect en vier kunstenaars: Catherine Beaugrand (F), Marie-Jo Lafontaine (B), Perejaume (Sp) en Bob Verschuere (B).

De informatiepanelen bij de ingang van de tuin en de banken in de tuin, zijn het werk van Pierre Portier.

4 — ERASMUS

4.1. Leven van Desiderius Erasmus

Het ‘raadsel’ Erasmus begint met zijn geboorte. Niemand kent de correcte datum, maar hij is waarschijnlijk geboren in 1466, 1467 of 1469. Erasmus is zelf medeverantwoordelijk voor dit mysterie en met reden, want hij is de bastaardzoon van een priester. Niet de enige, want hij had een broer van dezelfde vader en moeder. Maar die ‘bastaardafkomst’ draagt hij de rest van zijn leven met zich mee. In meerdere werken komt hij erop terug, omdat in die periode nog meer dan nu de afkomst van belang is.

Zijn vroegste jeugd bracht hij door in Rotterdam en Gouda. Hij kende gelukkige en minder gelukkige tijden. In Deventer krijgt hij een opleiding in de kapittelschool Sint-Lebuïnus, een hoogstaande kwaliteitsschool. Deze school werd geleid door 'De Broeders des Gemenen Levens'. Deze geestelijken streefden naar een samengaan van religie en studie. Over zijn tijd in 's Hertogenbosch, bij de Broeders van het Gemene Leven, zal hij erg duidelijk zijn in zijn correspondentie. Hij is teleurgesteld over de overgebrachte kennis en betreurt de verloren tijd.

Erasmus had het ongeluk dat de pest zowel zijn vader als moeder wegmaaide, zodat hij wees werd, een zeer moeilijke positie. Hij beschuldigde zijn voogden ervan zijn geld te hebben gepikt. Die voogden plaatsten hem in een klooster in Steyn bij Gouda, waar hij de kans kreeg om de rijke bibliotheek te raadplegen. Deze bibliotheek bevatte veel Latijnse en Griekse werken, waarvan Erasmus volledige stukken van buiten kende. In 1487 schrijft hij ook zijn eerste werkje 'Over de verachting van de wereld' (*De Contemptu mundi*). Later zal hij dit werk bewerken, wat kenmerkend is voor Erasmus. Vele van zijn eerste edities worden door hem herwerkt, becommentarieerd en aangevuld. In dat klooster, van de kanunniken van Sint-Augustinus, legt hij in 1488 zijn geloften af. In 1492 wordt hij tot priester gewijd.

Het was voor hem in 1493 een echte bevrijding toen hij het klooster kon vaarwel zeggen, om in zijn nieuwe functie als secretaris van de bisschop van Kamerijk, Hendrik van Bergen, mee te gaan op reis. Hij was opgemerkt omwille van zijn kennis en werd secretaris van een bisschop die hoopte kardinaal te worden. Erasmus hoopte in het gevolg van de bisschop naar Rome, naar Italië, naar de bakermat van de Renaissance te mogen gaan. Die hoop is niet uitgekomen, maar als secretaris reisde hij in de Nederlanden en kwam aldus in contact met het Hof van Brussel. Ook krijgt hij verlof van zijn bisschop om te studeren in Parijs.

Aan Parijs hield hij geen goede herinneringen over. Het was een grote universiteit en hij logeerde in het college Montaigu, een zeer strenge en ascetische instelling. Erasmus verweet dit college zijn gezondheid kapot te hebben gemaakt en zijn latere kwalen te hebben veroorzaakt. In de universiteit van Parijs was de scholastiek heersend. Tegen deze scholastiek kwamen de humanisten in het verweer en Erasmus' verblijf hier in Parijs versterkte nog zijn afkeer. De universiteit liet hem echter toe te discussiëren met gelijkgezinden, in feite andere humanisten, en leverde hem een eerste contact op met de Griekse taal. Later zal Erasmus Grieks doceren in Cambridge.

In Parijs zocht Erasmus ook verwoed naar geld, om in staat te zijn het college Montaigu te verlaten. Hij begon met les geven. Ondanks zijn mooie principes en redevoeringen over het onderwijs, lag het lesgeven Erasmus niet echt. Maar het maken van handleidingen om bijvoorbeeld Latijn aan te leren, leidde tot een werk als de *Colloquia* of *Samenspraken*.

Aan het einde van de 15de eeuw (1499) nodigde de Engelse Lord Montjoy, een mecenas van Erasmus, hem uit voor zijn eerste reis naar Engeland. Hij ontmoette er de graecus John Colet en de latere hoofdkanselier van Engeland, Thomas Morus. Erasmus slaagde er via deze contacten in aan het Engelse Hof te komen, waar hij de jonge prins Hendrik VIII ontmoette, waarover Erasmus zei dat deze veel goeds voorspelde. Deze ontmoeting zal later invloed hebben op zijn beslissing om opnieuw naar Engeland te vertrekken. In Engeland verbreedde hij zijn kennis van de 'bonae literae' (Schone Letteren) en kreeg hij belangstelling voor het Nieuwe Testament en de Kerkvaders. Hij begon aan zijn belangrijkste werk: de vertaling van het Nieuwe Testament vanuit het Grieks naar het Latijn, met commentaar. Daar ontwikkelde hij ook zijn bijbels-humanistische theologie, wat men later de *philosophia christiana* zal noemen. Erasmus

creëerde een soort syncretisme tussen de antieke auteurs en het eerste christendom. Voor Erasmus was het evident dat een ‘heiden’ als Socrates, die in zijn filosofie zaken vertelde die erg christelijk leken, bijna een heilige was (‘de heiligste der filosofen’). In zijn colloquium *De geestelijke maaltijd* kan men lezen “heilige Socrates, bid voor ons”. Voor Erasmus verwoordden sommige auteurs uit de Oudheid beter het christendom, dan sommige van de eerste christenen zelf.

In de winter van 1500 keerde hij terug naar Parijs. Al snel redigeerde hij een eerste verzameling spreekwoorden en zegswijzen, de *Adagia*, waarmee hij onmiddellijk naam maakte. Die verzameling groeide gestaag aan tot meer dan 4000 spreekwoorden. Een groot deel hiervan zijn ook vandaag nog actueel.

We komen op een breuklijn in het leven van Erasmus. Erasmus is vaak van woonplaats veranderd, om diverse redenen. In Parijs was dat de pest. Vergeten we niet dat zijn ouders bezweken aan deze epidemie. Hij is naar de noordelijke Nederlanden vertrokken, om deze in 1501 definitief te verlaten. Zijn beschermheer, Hendrik van Bergen, draaide zijn geldkraan dicht. In de nazomer van 1502 arriveerde hij in Leuven. Daar bestudeerde hij een aantal Griekse werken en vertaalde ze naar het Latijn, toentertijd dé universele taal. Een jaar later publiceerde hij zijn ‘Handboek van de Christensoldaat’ (*Enchiridion militis christiani*). Dit was zijn eerste theologische werk, maar wel volledig gericht op het dagelijkse leven, een theologie-voor-het-leven, een terugkeer naar de eenvoud van het geloof.

De *Adagia* en het *Enchiridion* vestigden Erasmus’ roem.

In 1504 keerde hij terug naar Parijs. Het jaar daarop (1505) naar Engeland, maar in 1506 kreeg hij eindelijk de kans om naar Italië te gaan als privé-leraar van de broers Boerio, zonen van een Italiaanse lijfarts van Hendrik VII. Erasmus vertelt weinig over zijn belevenissen in en indrukken over Italië. Over Padua schrijft hij wel dat het klooster te groot en te rijkelijk gebouwd is en dat er veel te veel geld in gestoken is. Maar over de renaissancekunst zegt hij geen woord. Let wel: een groot deel van zijn Italiaanse correspondentie is verloren gegaan. In Italië (Turijn) behaalde hij zijn diploma in de theologie. De driepuntige hoed die Erasmus droeg, was de hoed van de drievuldigheid die hij als theoloog mocht dragen. In 1508 liet hij bij Aldus Manutius te Venetië zijn spreekwoorden (*Adagia*) drukken. In 1506 maakte Erasmus in Bologna de intocht van Julius II della Rovere (1503-1513) mee. Deze krijgshaftige paus nam met honderden soldaten Bologna in. Erasmus schreef hierover een dialoog, waarin Julius, opvolger van Petrus, paus van het christendom, bij de hemelpoort bij Petrus aankomt, vergezeld van zijn boze Genius en met twintigduizend trawanten in zijn gevolg. Julius klopt aan, maar Petrus weigert hem de toegang, waarop Julius prompt de hemel bestormt.

Erasmus was graag in Italië gebleven, maar omwille van de oorlog daar overwoog hij terug te keren naar het Noorden, zeker toen hij vernam dat Hendrik VIII in Engeland de troon had bestegen. Erasmus verwachtte veel van Hendrik, hij beschouwde hem als iemand met een humanistische geest. Zijn vrienden verzekerden hem een mooie toekomst en carrière in Engeland. Tijdens deze reis bedacht Erasmus het werk dat hem wereldberoemd zou maken, 'De Lof der Zotheid'. In zijn inleiding legt hij uit waarom hij het werk schreef en aan wie hij het opdroeg.

Erasmus zal een tijdje in Engeland blijven, hij zal er een goed leven hebben en vele vrienden ontmoeten. Vooral zijn contacten met de Engelse filosoof Thomas More (1478-1535) en John Colet zullen hem sterk beïnvloeden. Hij zal Grieks doceren in Cambridge en een studie maken over de kerkva-

der Hiëronymus, waar hij vervolgens ook college over geeft. In 1516 publiceerde hij Hiëronymus' teksten. De eerste uitgave van de *Lof der Zotheid* kwam er pas in 1511 (in Parijs en in Straatsburg).

Een jaar voor hij uit Engeland vertrok (1513), schreef Erasmus zijn satire 'Julius Exclusus', waar hierboven een stukje uit geciteerd werd. In 1514 reisde hij met een vracht manuscripten naar Bazel, omdat daar de drukker Johann Froben woonde. Die man zal zowel professioneel, als privé een belangrijke rol spelen in het leven van Erasmus.

In 1516 werd Erasmus benoemd tot raadsheer van Karel V, de latere keizer van een rijk waar de zon nooit ondergaat. Hij schreef voor Karel de *Opvoeding van de christelijke prins* (*Institutio principis christiani*). Hij publiceerde de vertaling van het Nieuwe Testament, de meest opmerkelijke wetenschappelijke gebeurtenis uit die tijd: hij maakte de Griekse tekst van het Nieuwe Testament (met Latijnse vertaling en aantekeningen) toegankelijker.

Zijn functie van raadsheer bracht mee dat hij moest resideren in de Nederlanden. Erasmus bevond zich op het toppunt van zijn roem en verkeerde zelf in euforie. Hij sprak van 'een gouden eeuw die op komst is'. De geschiedenis zal helaas het tegendeel bewijzen.

In Leuven richtte hij het drietalencollege op. Paus Leo X ontsloeg hem van zijn kloostergelofte, hij hoefde dus niet meer terug naar het klooster. Maar in die periode begon de hervorming, met de opkomst van Luther die in 1520 geëxcommuniceerd werd. Erasmus probeerde afzijdig te blijven, maar werd in Leuven van ketterse ideeën verdacht. Zijn vertaling van het *Nieuwe Testament* met commentaar (ondertussen derde uitgave) stelde hem in een zwart daglicht bij de traditionele Leuvense theologen, die elke aanval op de Vulgaatvertaling van de heilige Hiëronymus als een vorm van heiligschennis beschouwden. Kritiek op de gebruiken en geploegheden van de kerk, werd evenmin in dank afgenomen.

Het optreden van Martin Luther (1483-1546) was doorslaggevend, niet alleen voor de geschiedenis van Europa, maar op kleinere schaal voor het leven van Erasmus. De relatie tussen beide geleerden was complex. Het was niet verwonderlijk dat men in de volksmond vaak zei : “Luther heeft de eieren uitgebroed die Erasmus heeft gelegd”. We weten dat Luther voor zijn studie onder meer het *Nieuwe Testament* van Erasmus heeft gebruikt. Aanvankelijk was er sprake van wederzijdse waardering. Zij verzetten zich tegen kerkelijke misstanden en de middeleeuwse scholastieke theologie ; beiden wilden zij terug naar de evangelische bron. Luther werd bij het grote publiek vooral bekend omwille van zijn 95 stellingen en het debat over de aflaten. Het was deze aflaatstrijd die de scheuring binnen de kerk op gang bracht.

Met de veroordeling van Luther in 1520, kwam Erasmus onder grote druk te staan van vrienden, zoals Thomas More, die verwachtten dat hij zich zou uitspreken tegen Luther, terwijl anderen zoals Ulrich von Hutten hoopten dat Erasmus zich vóór Luther zou uitspreken. Erasmus weigerde echter openlijk partij te kiezen.

In de jaren 1520-21 schreef Erasmus een werkje dat nog uitermate sympathiek stond tegenover Luther: *Axiomata pro causa Lutheri*. Maar

de veroordeling van Luther en het edict van Worms dreef Erasmus verder weg van Luther.

In 1521 ging hij naar eigen zeggen 'lopen voor het geroddel' en kwam hij terecht in het toen nog landelijke Anderlecht. De frisse lucht genas hem in enkele dagen.

Erasmus zag dat Luther zich in eerste instantie ook bezig hield met het filologische probleem van de teksten, terug wou naar de bron (*ad fontes*) - een betrachting die eigen is aan de humanisten - de teksten wou ontdoen van overbodige commentaar en op zoek was naar de juiste betekenis van de teksten. Dat was een punt van overeenkomst, maar de visie van Erasmus over Luther zal wijzigen.

In 1523 bekritiseerde Luther de Nederlandse humanist, waarop Erasmus in 1524 bekend maakte dat hij tegen Luther zal schrijven en toegaf aan de druk van vrienden. Hij publiceerde *De libero arbitrio* (*Over de Vrije wil*). Waarop Luther onmiddellijk reageerde met zijn *De servo arbitrio* (*Over de slafelijke of onvrije wil*). Waarop Erasmus opnieuw reageerde met zijn *Hyperaspistes*. De bruggen zijn definitief opgeblazen.

Erasmus had vooral kritiek op Luthers stijl en methode: de felheid, ruwheid en onbeschaafdheid van Luthers optreden. Hij vreesde dat Luthers handelswijze zou leiden tot bloedige onlusten en tot een kerkscheuring, waardoor er een einde zou komen aan elke wetenschappelijke of kerkelijke vernieuwing. Erasmus wees Luther af voor zover hij 'overdreef' en accepteerde hem voor zover hij zich beperkte tot opbouwende bijbeluitleg.

Erasmus droomde van een rijk waar iedereen Latijn sprak en waar men één godsdienst beleed, het katholieke geloof. Wat hij allerminst wou, maar wat wel gebeurde, was een kerkscheuring. Daarom was zijn verblijf in Anderlecht, hoewel het slechts een vijftal maanden geduurd heeft, cruciaal. Erasmus leek oorspronkelijk van plan in

Anderlecht te blijven. Hij liet zelfs zijn bibliotheek overkomen. Maar hij vertrok toch. Hij voelde grond onder zijn voeten heet worden, en misschien terecht, want nog geen anderhalf jaar later werden in Brussel twee augustijnenmonniken terecht gesteld omwille van hun godsdienstige overtuiging. Misschien was Erasmus gewaarschuwd dat het gekonkel tegen hem ook tot zulk lot kon leiden.

Het verhaal van zijn laatste levensjaren kan kort zijn. Erasmus leverde voornamelijk slag op drie fronten: tegen de theologen en monniken die de Schone Letteren aanvielen; tegen de Lutheranen met hun radicale en onbuigzame standpunten; tegen de Italiaanse humanisten - wat misschien niet zo voor de hand lag - als onvoorwaardelijke verdedigers van de heidense letteren (ten koste van de gewijde letteren).

In 1529 verliet Erasmus Bazel, de stad waar hij bij Froben zoveel publiceerde, en ruilde deze in voor Freiburg-im-Breisgau (Duitsland), onder druk van het godsdienstig fanatisme. Freiburg was een katholieke universiteitsstad, waar Erasmus zijn vriend de jurist Zasius ontmoette.

Zes jaar later, in 1535, keerde hij terug naar Bazel waar hij vooral theologische werken uitgaf (*Precatio*, commentaren op Psalmen ...) en daar in de nacht van 11 op 12 juli 1536 stierf als ontheemde in een protestantse stad.

4.2. Erasmus te Anderlecht

Begin 1521, Erasmus woonde dan nog steeds in Leuven, werd zijn onpartijdigheid onder druk gezet. Paus Leo X drong erop aan dat hij een duidelijke positie innam in de zaak Luther. In 1520 had de paus een bul uitgevaardigd waarin hij Maarten Luther tot ketter verklaarde en op 26 mei 1521 sloeg Karel V Luther in de ban. In de zomer van 1521 komt de Italiaan Aleander als pauselijke afgezant naar de Nederlanden om er de hervorming uit te roeien. Erasmus en Aleander waren oude bekenden. Ze hadden nog samen in de drukkerij van Aldus Manutius in Venetië gewerkt en kenden elkaar. Zij ontmoeten elkaar te Brussel en te Leuven, waar het tot felle gesprekken kwam.

Op 31 mei 1521 vertrok de humanist naar Anderlecht, gelegen op enkele kilometers buiten de stadsmuren van Brussel, een landelijk dorp met enkele honderden inwoners maar toch dicht genoeg bij het hof: *“Toen Keizer Karel naar Brussel teruggekeerd was, ging er geen dag voorbij of ik reed te paard naar de Grote Markt en langs het hof, en ik vertoefde regelmatig in het paleis, wat nu niet direct mijn gewoonte is. Ik woonde bij wijze van spreken meer te Brussel dan te Anderlecht”*. (Ep. 1342)

Hij was toen ongeveer vijfenvijftig jaar oud en kwam naar Anderlecht om de frisse lucht op te zoeken, om zijn tegenstanders van de theologische faculteit in Leuven te ontvluchten en om te werken aan zijn inmiddels derde editie van het Nieuwe Testament ten huize van Petrus Wychman.

“Je wenst me nu geluk met mijn verblijf op het land. Wel ik heb sinds vele maanden niets meer ondernomen dat mij gelukkiger heeft gemaakt. Ik zou reeds dood zijn, indien ik de stank van de steden niet achter mij zou gelaten hebben. Ik had reeds artsen onder de arm genomen : de verschillende artsen die ik raadpleegde, schreven mij diverse geneesmiddelen voor. Ik heb er geen ingenomen, om de eenvoudige reden dat ik geen tijd

vond om ziek te zijn, vermits nieuwe bezigheden me steeds elders riepen. Hoewel ook hier de tirannieke bedelmonniken doordringen: bestaat er wel een onbereikbare plaats voor hen? En elke dag horen wij rondom ons dwaze praatjes.” (Ep. 1215)

Erasmus schreef een twintigtal brieven in Anderlecht. In een brief aan Maximiliaan van Hoorn spreekt hij vol lof over zijn gastheer Petrus Wychman: “Hoogedele heer, de charme van deze plaats en de buitengewone vriendelijkheid van mijn gastheer brengen me weer op krachten en fleuren me zo op dat ik - om zo te zeggen - helemaal herleef.»

En verder: “Daarbij komt nog het zeer aangename gezelschap van Leonardus. Hij zorgt met een echt vaderlijk hart voor de opleiding en de opvoeding van uw jonge zoon”. (Ep. 1208)

Hoe Wychman en Erasmus elkaar hebben leren kennen of wie hen aan elkaar heeft voorgesteld is niet bekend. Aan de collegiale kerk van Anderlecht was een kapittel van augustijnnerkanunniken verbonden. Figuren als Frans van Busleyden, Johannes Carondelet, Nicolaas Everaerts, Dismas en Antonius van Bergen, Ferry Carondelet en Adriaan van Utrecht maakten hier deel van uit. Omdat Erasmus zelf augustijn was, is het niet denkbeeldig dat Erasmus via hen voor Anderlecht koos.

De laatste brief die de Rotterdamse humanist met zekerheid vanuit Anderlecht heeft geschreven, dateert van 14 oktober 1521 en is gericht aan Gabriël Hofhuys, kartuizer van Scheut te Anderlecht. (Ep. 1239) We weten dat Erasmus eveneens handschriften ter beschikking had uit het kartuizerklooster voor zijn uitgaven van het Nieuwe Testament. Uit deze brief leren we dat Erasmus hier in Anderlecht vooral hard gewerkt heeft : “Studie en andere bezigheden namen me zodanig in beslag, dat ik nauwelijks tijd had om eens achter mijn oren te krabben”.

Op 28 oktober, zijn verjaardag, vertrok Erasmus uit Anderlecht. De voorbereidingen voor de derde editie van het *Nieuwe Testament* waren afgerond en het werk moest gedrukt worden bij Johan Froben te Bazel (waar hij na zeventien dagen reizen aankwam). Hij wenste ooit naar Brabant terug te keren, maar we weten dat hij dit niet meer zou doen

4.3. Erasmus' ideeën

Erasmus had veel ideeën over hoe mensen zouden moeten leven, hoe ze met elkaar om moesten gaan en over oorlog en vrede. Hij vond dat mensen zelf moesten denken en niet zomaar aannemen wat anderen vinden. Hij had ook vaak kritiek. Over al die ideeën en kritieken schreef hij boeken en brieven die door heel veel mensen gelezen werden. Over deze ideeën kan je in dit hoofdstuk lezen.

Onderwijs

“Mensen leven niet alleen voor zichzelf, maar ook voor anderen. Er is een samenleving die de kinderen van nu straks nodig heeft om te kunnen blijven bestaan. Daarom zijn er rechten, maar in de eerste plaats plichten zoals eerlijkheid, betrouwbaarheid, voor elkaar opkomen en zorgen dat er vrede is, in de eerste plaats ook in de klas. Onderwijs moet om menselijk met elkaar te leren omgaan.”

Dit gaat dus over hoe mensen en kinderen volgens Erasmus met elkaar om moeten leren gaan.

Maar leren gaat ook over kennis en kennisverwerving. Kennis gaat vaak over feiten, zoals: wáár ligt Frankrijk, hoe groot is het, en hoeveel mensen

wonen er? Dat leren moeten de kinderen zelf doen, maar Erasmus zegt:

“Dat lukt niet zonder een goede onderwijzer die hen daarbij helpt. Wat de kinderen al doende moeten krijgen is ook het inzicht waar het in het leven werkelijk om gaat”.

Tolerantie

Bij de redelijkheid hoort ook de tolerantie: je moet niet denken dat jij altijd gelijk hebt en dat de anderen dus wel ongelijk zullen hebben. Dan ben je ‘intolerant’. Bij tolerantie hoort dat de ander het recht heeft om zichzelf te zijn: tolerantie is je in de ander verplaatsen en zijn mening respecteren. Erasmus’ boeken tegen intolerantie waren heel belangrijk voor andere geleerden.

Vanuit dat idee, vrijheid om te kunnen kiezen, riep hij katholieken en protestanten op tot tolerantie voor elkaars denkbeelden. De moeilijkheid is dat er ook grenzen aan tolerantie zijn, we kunnen niet alles goedvinden, niet zeggen: “Wat kan mij dat schelen”. Je moet ook rekening houden met rechten en gevoelens van anderen. In de echte tolerantie zit ook een stuk intolerantie: “Dat kan niet, dat kun je niet maken”. Dat is de grens van de tolerantie. Maar dan moet je wel in alle redelijkheid erbij zeggen waaróm je dat niet kunt maken. Dat is een element van de ‘kennisverwerving’ op school: leren zien wat je kunt maken en wat niet – en waarom niet.

Geweld

In heel Europa waren er oorlogen. Erasmus maakte in zijn leven dus van dichtbij de gevolgen mee van oorlog en geweld. Niet alleen doden en gewonden, maar ook armoede, honger en zwerfende vluchtelingen. Als Erasmus het in zijn eerste boeken over de verschrikkingen van de oorlog schrijft, weet hij dus waar hij het over heeft. In het boek *‘Zoet is de oorlog voor wie hem niet kennen’* beschrijft hij zijn ideeën over oorlog en vrede. Erasmus is een pa-

cifist, dat betekent dat hij tegen geweld en oorlog is. Maar hij vindt dat vechten wel mag om je te verdedigen. Veel pacifisten zijn dat niet met hem eens, zij vinden dat je nooit geweld mag gebruiken.

In zijn adagium over de oorlog, schrijft Erasmus:

“De meest redeloze dieren leven onder hun eigen soort eendrachtig en vreedzaam in een kudde bijeen en beschermen elkaar. Ook vechten niet alle beesten, maar alleen de wildste, zoals leeuwen, wolven en tijgers. En zelfs die vechten niet onder elkaar, zoals wij. De slang, ja zelfs de gifslang, leeft in vrede met haar soortgenoten. Maar voor de mens is geen dier gevaarlijker dan de mens. Wanneer dieren vechten, doen zij dit met hun eigen wapenen (klauwen, tanden, snavels) maar wij trainen mensen om andere mensen te doden met tegennatuurlijke, en door boze geesten verzonden middelen. Ook vechten dieren niet zomaar, maar alleen als zij honger hebben of wanneer zij zich bedreigd voelen, of voor hun jongen vrezen. Ook vechten dieren één tegen één, en de strijd eindigt toch meestal doordat één van beiden gewond raakt en zich terugtrekt. Heeft men er ooit van gehoord dat – zoals bij mensen – honderdduizenden wilde beesten elkaar verscheuren?”

Erasmus vraagt zich ook af hoe het zo ver heeft kunnen komen met de mens, waarom is hij zijn medemens gaan doden? Hij denkt dat dit heel geleidelijk zo is gekomen. Misschien begon het in de oertijd, toen wilde, gevaarlijke dieren de mens, zijn gezin en zijn dorp bedreigden. De mens die zo'n dier kon doden vond men een held, het doden was goed en dapper. Daarna zou de mens zelf wilde dieren zijn gaan opzoeken en doden, voor voedsel en huiden, de jacht! Erasmus ziet dat als eerste uitingen van doodslag en roof. En van het schadelijke wilde dier ging men over op het doden van onschuldig vee, om op te eten. Nu de mens eenmaal geoefend was in het doden kon hij zich ook tegen zijn medemens keren en hem doden. Eerst vijanden die zijn dorp of zijn gezin aanvielen of zijn vee wilden stelen, later ook dorpsgenoten, familieleden, ja zelfs broers.

4.4. Werken van Erasmus

Vier lege bladzijden, Erasmus' eerste kans

Erasmus zit vol ideeën, maar hij wordt nog niet veel gelezen. Dan krijgt hij een onverwachte kans. Een uitgever is bezig met het drukklaar maken van een boek over de geschiedenis van Frankrijk, geschreven door een Franse geschiedschrijver. Maar hij heeft een aantal bladzijden over. Die kunnen natuurlijk niet leeg blijven. De uitgever kent Erasmus van zijn brieven en vraagt hem iets voor deze laatste bladzijden te schrijven. Erasmus is er heel blij mee en schrijft een stukje in een mooie stijl. Het is zo'n groot succes dat Erasmus in één klap bekend wordt bij een groter publiek.

Antibarbari

Na dit succes wil Erasmus graag nog een boek laten drukken, de *Antibarbari*. Het is geschreven in de vorm van een gesprek tussen vrienden. Als je het leest, is het net of je de vrienden samen hoort praten, ze hebben verschillende meningen en gaan met elkaar in discussie. Die vorm om iets te vertellen heeft Erasmus later nog vaak gebruikt. Het is een handige manier om verschillende meningen te laten horen. Vanwaar de titel *Antibarbari*? Barbaren was een scheldwoord: barbaren menen dat het lezen en bestuderen van

klassieke auteurs een bedreiging vormt voor de christelijke religie en moraal. Het gaat over hoe dom de 'barbaren' zijn, die niets begrijpen van wetenschap, kunst, en goede boeken.

“Naarmate ik een beter mens ben, zal ik me nederiger gedragen; naarmate ik wijzer word, zal ik meer geduld hebben met andermans onwetendheid. Zelf verdraagzaam tegenover allen, zal ik er moeite voor doen dat niemand last van mij heeft. Met de weetgierigen zal ik wedijveren in geleerdheid, met allen in bescheidenheid, vriendelijkheid en respect. Ik zal me zo gedragen dat het duidelijk is dat ik een beter mens word naarmate ik me verder ontwikkel. Hoe meer anderen tegen me opkijken, des te meer zal ik op mijzelf neerkijken. Tot slot zal ik, wanneer ik ervoor heb gezorgd dat ik alles weet, me er als het ware niet van bewust zijn dat ik iets weet”, aldus Erasmus in zijn jeugdwerk *Tegen de Barbaren*.

Het boekje wordt niet onmiddellijk uitgegeven omdat zijn uitgever het afraadt. Daar is een goede reden voor. Erasmus is afhankelijk van het geld dat bisschop Hendrik van Bergen hem geeft. Erasmus was bij hem in dienst als secretaris en mag nu van hem studeren in Parijs. De kans is groot dat de bisschop het niet met zijn nieuwe ideeën eens is en dan mag hij zijn studie misschien niet af maken. En er is kans dat hij dan weer terug moet naar het klooster.

De Adagia

In Parijs stelt Erasmus zijn *Adagia* samen, een verzameling vol ideeën en adviezen. *Adagia* zijn spreekwoorden, die Erasmus uit de Griekse en Latijnse klassieken verzameld heeft. Erasmus heeft er zijn eigen uitleg en commentaar bij geschreven. Gelukkig heeft hij met de *Adagia* veel succes, en het boek wordt overal bekend. Een nieuw deel van de *Adagia* schrijft hij in de drukkerij, terwijl de drukker het al aan het drukken is! De bladzijden worden onder zijn handen weggepakt zodra ze klaar zijn. Om hem heen wordt druk gewerkt. Er lopen be-

zoekers in en uit, die druk praten over zijn werk. Erasmus blijft er heel rustig onder en schrijft bladzijde na bladzijde. In de loop der jaren zal Erasmus er steeds meer bijschrijven, het wordt een steeds dikker boek. De persoonlijke commentaar van Erasmus wordt later belangrijker dan de spreekwoorden zelf. In 1500 verschijnt zijn eerste bundel met ruim 800 spreekwoorden. Aan het eind van zijn leven heeft hij er dan meer dan vierduizend verzameld. In Erasmus' tijd waren de *Adagia* enorm succesvol, iedereen las ze.

Over zijn prestatie schrijft hij zelf het volgende:

“Ze zeggen dat het voor om het even wie heel gemakkelijk is om spreekwoorden te schrijven. Ik ontken dit volstrekt niet, maar het is zwaar duizenden spreekwoorden op te schrijven. Wie mij niet gelooft, moet het zelf eens proberen. Weldra zal hij rechtvaardiger over mijn inspanningen oordelen.”

En ook:

“Ik heb door de tuinen van diverse auteurs gedwaald en heb alle heel oude en in het bijzonder de heel beroemde spreekwoorden net zoals de meest uiteenlopende bloemen geplukt en tot een quirlande samengevoegd . . . Spreekwoorden zijn net als kleine edelstenen, zo klein dat zij vaak aan het oog van de onderzoeker ontsnappen. Ze zijn verborgen en je moet ze eerder uitgraven dan verzamelen. Ze tonen hun schoonheid pas als ze net als juwelen op de juiste plaats in een redevoering zijn ingevoegd. Afzonderlijk zijn ze levenloos.”

Gesprekken

Om een taal goed te leren, moet je beginnen met eenvoudige gesprekken. Spelenderwijs brengt men de taal bij. Erasmus doet er nog een schepje bovenop. In zijn werk met de titel *Colloquia* (de gesprekken) geeft hij meteen ook lessen op het gebied van moraal en geloof. Wel op een vermakelijke manier. De gesprekken gaan over vrekkige rijkdom, valse adel, ongelukkige huwelijken, vuile herbergen. Hij drijft ook de spot met het vereren van heiligen en relieken, met domheid en geldzucht. In feite met iedereen voor

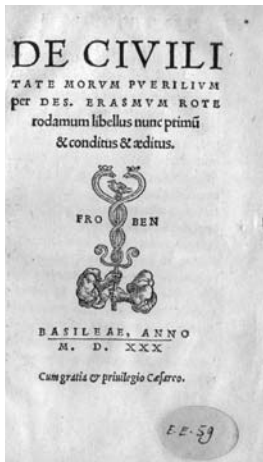
wie godsdienst vooral bestaat uit regels en uiterlijkheden.

In 1526 worden de *Colloquia* door de Parijse universiteit, de Sorbonne, veroordeeld.

In Leuven zullen de priesters de absolutie weigeren aan de lezers van de *Colloquia*.

Erasmus schrijft uiteindelijk een zelfverdediging die hij in een nieuwe editie van de *Colloquia* publiceert.

Goede manieren

Erasmus vindt goede manieren erg belangrijk. Hij schrijft in 1530 een boekje over 'hoe het eigenlijk hoort': *De civilitate morum puerilium*. Dat boekje heeft veel invloed gehad op de goede manieren in Europa. Het wordt aanbevolen in zowat alle colleges en vertalingen laten niet lang op zich wachten.

Erasmus schreef dit boekje vol leefregels, om kinderen te helpen zich goed te gedragen. Het werd heel lang als schoolboek gebruikt, net als de *Colloquia*. En het is nog steeds actueel: je mag je medemens niet in het gezicht hoesten; je mag aan tafel niet de lekkerste hapjes voor jezelf wegkapen; je mag geen onsmakelijke geluiden maken; je neus moet vrij zijn van vies snot; je mag niet in iemands gezicht hoesten; beide handen op tafel als je eet, enz.

Lof der Zotheid

In 1509 is Erasmus weer op reis, dit keer op weg naar Engeland. Hij rijdt te paard over de Alpen. De reis was ongeveer 1500 kilometer lang en duurde twee maanden. Tijdens deze tocht zit hij te mijmeren. Hij denkt aan zijn vrienden in Engeland en verheugt zich op het weerzien, vooral met Thomas More. In zijn

hoofd rijpt het plan voor een lofrede, die hij aan zijn vriend wil opdragen. Bij Thomas More thuis, werkt hij zijn idee uit. Dit boek zal heel beroemd worden: *de Lof der Zotheid*.

De Lof der zotheid (Moriae encomium, sive Stultitiae laus) is een satire. Erasmus liet het in 1511 in Parijs publiceren. In het boek worden bij monde van de Zotheid (Stultitia), die samen met haar vijf dochters over de wereld heerst, allerlei menselijke dwaasheden aan de kaak gesteld. Behalve kerkelijke autoriteiten worden ook kooplieden, vorsten en wetenschappers bekritiseerd. Erasmus laat zich als humanist uit over geleerdheid en opvoeding, oorlog en vrede en kerk en kunst. Andere thema's die aan bod komen zijn: etiquette, filosofie, literatuur en journalistiek. Het boek wordt beschouwd als een van de meest invloedrijke werken van de westerse beschaving en ook als een boek dat de weg vrijmaakte voor de reformatie.

Al snel na de eerste druk kwam de kritiek, waarop Erasmus antwoordt:

“Ten eerste moet ik eerlijk toegeven dat ik haast spijt heb dat mijn *Zotheid* gepubliceerd is. Dat boekje heeft me een beetje succes opgeleverd, beroemdheid eventueel. Maar ik ben niet geïnteresseerd in succes als het gepaard gaat met vijandigheid . . . / . . . Wie zijn dan die starre critici? . . . Hoe kunnen ze zo ongelooflijk lichtgeraakt zijn dat ze

aanstoot nemen aan één enkel humoristisch boek en de auteur meteen alle goodwill die hij daarvoor met nachtenlang zwoegen had verworven, afpakken? Waarom gunnen we mijn boekje niet minstens hetzelfde privilege als zelfs gewone mensen aan platte kluchten, je kent ze wel. Wat een modder wordt daar, zonder enige remming, gesmeten naar vorsten, priesters, monniken, echtgenoten, naar wie niet?”

Novum Testamentum

Hoewel *de Lof der Zotheid* een enorm succes kende, toch was Erasmus' belangrijkste verwezenlijking in de ogen van zijn tijdgenoten de vertaling van het Nieuwe Testament, vanuit het Grieks naar het Latijn. Deze nieuwe vertaling verving een duizend jaar oude tekst van Hiëronymus, de Vulgaat. Erasmus reconstrueerde op een delicate manier de oude Griekse tekst en vertaalde deze naar het Latijn, de taal onder geleerden.

De fouten die de kopiïsten in de middeleeuwen gemaakt hadden, moesten eruit gehaald worden. Op die manier werd de tekst opnieuw 'zuiver' en kon deze gebruikt worden voor verdere studie. Het ging om de bron, de tekst zelf, niet om de eindeloze reeks van interpretaties en commentaren die er eeuwenlang omheen was gegroeid.

Maar Erasmus beperkt zich niet tot de exegese van de heilige teksten. In zijn aantekeningen, waar hij vaak afwijkt van zijn onderwerp, uit hij vrijelijk zijn mening en formuleert hij vaak kritiek op ceremoniën, op religieuze feesten, op de vasten, op de geloften en het kloosterleven, op de boetedoening, de cultus van de relikwieën, het huwelijk, de echtscheiding enz.

In sommige theologische scholen, oogst Erasmus alleen maar lof. Maar andere theologen, talrijke religieuzen en professoren zijn van mening dat men met dergelijke methodes de traditie zal keren, de autoriteit van de Vulgaat zal aantasten, afbreuk zal doen aan de constitutie van de kerk en, uiteindelijk, het katholieke geloof ondermijnen.

5 — HET HUMANISME IN DE XVI^{DE} EEUW

5.1. *Wat is humanisme in de zestiende eeuw?*

De oorsprong van het humanisme gaat terug tot in de twaalfde eeuw. Aan Italiaanse en Franse universiteiten zijn in die tijd namelijk geleerden verbonden die zich speciaal bezig houden met praktische vragen als: “Hoe schrijf ik een goede brief?” en “Hoe houd ik een goede redevoering?”. De regels voor een goede brief of toespraak ontleen ze aan antieke voorbeelden als Cicero. In eerste instantie is die aandacht vooral op de vorm gericht. In de loop van de dertiende en veertiende eeuw krijgt men meer belangstelling voor wat die antieke schrijvers allemaal te vertellen hebben. En hoe meer de geleerden zich op de inhoud van de oude werken richten, hoe enthousiaster ze worden. Francesco Petrarca (1304-1374) wordt vaak genoemd als de eerste humanist.

Humanisten hebben naast kritiek op de kerk, ook kritiek op het scholastieke denken. Volgens hen moeten mensen niet eindeloos zoeken naar het ‘wezen der dingen’, maar kennis moet vooral nuttig zijn. Kennis moet er uiteindelijk in resulteren dat het gedrag van mensen beter wordt. Ook de scholastieke opvatting dat de hoogste bestemming van de mens in het beschouwelijk leven ligt, verwerpen de humanisten. Volgens hen moeten mensen zich niet van de samenleving vervreemden, maar er juist onderdeel van uitmaken. Iedereen moet bij het reilen en zeilen van de samenleving betrokken worden. De kritiek op de kerk uit zich vooral in de afschuw van het machtsmisbruik door de kerk.

5.2. Erasmus en het humanisme.

In de Italiaanse Renaissance van de 14de eeuw ontstond een beweging die terug wilde gaan naar de bronnen (*ad fontes*), waarmee de klassieke Griekse en Romeinse auteurs werden bedoeld. Maar deze oproep beperkte zich niet alleen tot de heidense auteurs. Er ontstond ook het verlangen om de studie van de heilige Schrift en de Kerkvaders te laten herleven. Daarvoor was het nodig om naar de oorspronkelijke Griekse, Latijnse teksten en Hebreeuwse teksten terug te keren. De *studia humanitatis* (bestudering van de klassieke oudheid) en de *studia divinitatis* (bestudering van bijbel en Kerkvaders) hingen ten nauwste met elkaar samen. Men heeft geen volledige kennis van de een zonder de ander. Deze geleerden hebben een grote waardering voor taal, literatuur uit de oudheid. Erasmus wordt gezien als de motor achter het humanisme. Hij is van groot belang voor de verspreiding en ontwikkeling van nieuw gedachtegoed. Kernbegrippen van zijn humanisme: klassieken als autoriteit, terug naar de bronnen (*ad fontes*), herstel van het Latijn en de bijbel opnieuw vertaald.

Erasmus was humanist, in zijn tijd zelfs de prins der humanisten. Belangrijk werden vooral Erasmus' Griekse vertaling van het Nieuwe Testament met aantekeningen (1516) en zijn imposante editie van talrijke kerkvaders.

Op veel terreinen liep Erasmus vooruit op Luther. Zo hanteerde hij een tekstkritische benadering van de bijbel, had hij felle kritiek op de verdorde scholastieke theologie aan de universiteiten (academische disputaties in een pretentieuze jargon) en op allerlei kerkelijke praktijken als de aflatenhandel, het ontspoorde monnikendom en de verwerdlijkte clerus. En hoewel hij als een humanist van formaat internationaal gewaardeerd werd, wekten zijn kritische geschriften ook veel weerstand op en bestempelde men hem even zo vaak als kerkvijandig en goddeloos. Het is duidelijk dat voor Erasmus de nadruk lag op de ethische en spirituele kant van de christelijke religie die zich moest vernieuwen door opnieuw te putten uit de bronnen.

6 — REFORMATIE

6.1. Luther

In 1517 slaat de augustijner monnik en theologisch hoogleraar Maarten Luther (1483-1546) zijn 95 stellingen tegen de aflaten aan op de deur van de kapel te Wittenberg. De hervorming, die ook wel eens de dochter van de boekdrukkunst wordt genoemd, begint. De persen zorgen ervoor dat al snel heel Europa op de hoogte is. Luther wordt bij het grote publiek vooral bekend omwille van deze 95 stellingen en het debat over de aflaten. Het is deze aflaatstrijd die het scheuringsproces binnen de kerk op gang bracht.

1520 - De pauselijke bul verschijnt, die Luther tot ketter verklaart en hem in de ban doet.

1521 - Luther op de Rijksdag te Worms. De keizerlijke uitspraak valt : men moet Luthers boeken verbranden, zijn aanhangers arresteren en hun goed verbeurd verklaren.

Luther wordt door de paus geëxcommuniceerd.

1521-1534 - Luther vertaalt de Bijbel in het Duits, zodat deze tekst in de volkstaal toegankelijk is.

6.2. Erasmus en Luther

Ter illustratie van de relatie tussen Luther en Erasmus, volgt hierna een passage uit een brief van Erasmus aan Maarten Luther, geschreven te Bazel op 8 mei 1524. Erasmus, onder druk van de katholieke kerk, spreekt zich uit tegen de hervormer.

De thema's uit deze brief zijn gemeenschappelijk voor vele brieven uit dezelfde periode. Erasmus beweert meer te hebben gedaan voor de zaak van het Evangelie dan vele anderen.

Brief aan Luther (Bazel, 8 mei 1524)

“ ... Ik heb tot nog toe niets tegen u geschreven; ik zou het hebben gedaan onder luide bijval van de vorsten, als ik niet had ingezien dat dit zonder het evangelie schade toe te brengen onmogelijk was. Ik heb mij alleen verzet tegen degenen die alle vorsten ervan probeerden te overtuigen dat u en ik samenwerkten en dat ik het met u in alles eens was, en dat alles wat u leert in mijn boeken staat. Deze mening is hen ook nu nog nauwelijks uit het hoofd te praten. Wat u tegen mij schrijft kan mij niet veel schelen. Naar de wereld gezien zou ik het niet beter kunnen treffen. Ik verlang deze ziel ongerept aan Christus terug te geven en wens deze gezindheid iedereen toe. Als u bereid bent voor allen rekenschap af te leggen van het geloof dat in u is, hoe kunt u er dan bezwaar tegen hebben dat iemand met u wil disputeren om wijzer te worden? Misschien zou Erasmus door tegen u te schrijven het evangelie een betere dienst bewijzen dan sommige dwazen die ten uwen gunste schrijven. Door hun toedoen is het onmogelijk geworden bij deze tragedie alleen maar toeschouwer te zijn; moge zij niet tragisch aflopen! Maar zij drijven mij naar een andere partij, ook al zouden de vorsten mij daartoe niet dwingen. Hun onbeschaamdheid maakt het evangelie bij verstandige mensen gehaat en daardoor zullen de vorsten gedwongen worden de door die lieden veroorzaakte onlusten de kop in te drukken. Maar dan zullen ook onschuldigen het slachtoffer worden. Zij luisteren naar niemand, zelfs niet naar u. Zij vervullen de wereld met fanatieke pamfletten en menen dat het loont daarvoor de rechtgelovige Ouden te versmaden...” (Ep. 1445)

7 — BOEKDRUKKUNST

7.1. Ontstaan van de boekdrukkunst

Tussen 1452 en 1455 drukte Johannes Gensfleisch von Hofe zum Gutenberg uit Mainz 180 tot 200 exemplaren van een 42-regelige Latijnse bijbel (beroemde Gutenberg-bijbel). Hiermee werd hij aanzien als de uitvinder van de typografie, het drukken met losse, in metaal gegoten en herbruikbare letters.

Tot het tweede kwart van de vijftiende eeuw werden alle teksten met de hand geschreven of gekopieerd. Boeken die met losse, metalen letters gedrukt zijn voor 1501, noemt men incunabelen of wiegedrukken. Wiegedruk is de letterlijke vertaling uit het Latijn van *in cuna* wat in *de wieg* betekent. In het drukproces wordt gepoogd zoveel mogelijk het handschrift te imiteren. Zo imiteren de gebruikte lettertypes de schrijfwijze van de kopiïsten. De teksten werden in blok gezet met afkortingstekens en ligaturen zoals in de handschriften. Hoofdletters aan het begin van een paragraaf of hoofdstuk, worden met de hand geschilderd en versierd.

Pas aan het eind van de 15de en gedurende de 16de eeuw wijzigen zowel de inhoud als de vorm van het boek.

7.2. Erasmus en de boekdrukkunst

Toen Erasmus geboren werd, stond de boekdrukkunst nog in de kinderschoenen. Tijdens zijn leven heeft hij veelvuldig en goed contact gehad met diverse drukkers (Dirk Martens, Jodocus Badius, Aldus Manutius, Johann Froben, Hiëronymus Froben, Episcopius en Hervagius, Emmius, Schürer, Hillen en anderen).

In de zestiende eeuw was de uitvinding van de boekdrukkunst uit het midden van de vijftiende eeuw zijn kinderschoenen en de meeste kinderziekten ontgroeit. Men nam meer afstand van de handschriftelijke traditie in de drukken en na 1500 werd de handel professioneler aangepakt. Het afzetgebied werd groter en er ontstonden meer 'boekhandels'. We zien dat de boekdrukkunst door zijn grote verspreidingsmogelijkheden iemands roem enorm in de hand kan werken. Erasmus was zich daar terdege van bewust en heeft er handig gebruik van gemaakt. Maar elke medaille heeft een keerzijde. Moderne begrippen en bij wet geregelde bepalingen als auteursrecht en copyright bestonden niet. Met andere woorden : persoonlijke brieven kunnen worden onderschept en zonder me-

deweten van de auteur gepubliceerd ; leraars zien dat hun (ex)leerlingen plotseling hun nota's publiceren, geschriften worden soms aan de verkeerde auteur toegeschreven enz. Kortom : teksten die in oorsprong niet voor de openbaarheid bestemd waren, kunnen plotseling op een groot aantal exemplaren worden gedrukt en kenbaar gemaakt. Bij Erasmus vinden we hier een aantal voorbeelden van. Zo de *Colloquia of Gesprekken*. Deze kenden een lange ontstaansgeschiedenis. Oorspronkelijk waren ze niet meer dan *formulae*, modellen voor een vlotte conversatie in het Latijn. Erasmus schreef ze als privé-leraar te Parijs voor zijn leerlingen (vóór 1500). Augustijn Caminade verzamelde ze en deed er in beperkte kring zijn voordeel mee. Na zijn dood verkocht een zekere Lambert Hollonius uit Luik het handschrift, dat hij van Caminade gekregen had, aan de drukker Johann Froben te Bazel. Beatus Rhenanus, toen reeds een vertrouweling van Erasmus, liet het zonder Erasmus' medeweten (in 1518) drukken. Het boekje zat vol slordigheden en taalfouten. Erasmus die hierover ten zeerste ontstemd was, verzorgde daarop een eigen uitgave bij Dirk Martens te Leuven in 1519.

Om aan dit soort misbruiken een eind te helpen maken, lieten drukkers hun productie beschermen door privileges van de heersers, waarbij op namaak binnen een bepaalde periode straffen werden gezet. De techniek van de verlening van privileges door machthebbers zou echter spoedig evolueren tot een middel van censuur : enkel wat een privilege krijgt, mag nog gedrukt worden.

Erasmus had nogal wat kritiek op drukkers die piraat- en sluikdrukken ongeautoriseerd lieten verschijnen, maar was ook veeleisend ten opzichte van de erkende drukkers met wie hij in zee ging. Hij zag goed in dat deze techniek in handen van goedmenende vaklui een troef kan zijn, maar in handen van mensen die alleen op winst uit zijn, is het een waardeloos en zelfs gevaarlijk instrument.

« De wet » aldus Erasmus, « draagt er zorg voor dat niemand een schoen maakt, of een kast vervaardigt, die niet bevoegd verklaard

is door het desbetreffende gilde. Maar de geschriften van zulke belangrijke auteurs, ten opzichte van welke een vrome eerbied op zijn plaats zou zijn, verspreiden zij terwijl ze zo ongeletterd zijn dat ze zelfs niet kunnen lezen, zo lui dat ze zelfs geen lust hebben om te corrigeren wat gedrukt wordt, en zo gierig dat ze liever dulden dat een goede tekst wemelt van fouten dan dat ze voor een paar goudstukken een corrector zouden huren. En juist de brutaalste tekstverknoeiers doen op hun titelpagina's de schitterendste beloften. Krachtens de wet is strafbaar hij die een stof verkoopt voor purperwade wanneer vastgesteld kan worden, dat de kleurstof geen meekrap bevat, aan al wie bij de handel in soortgelijke koopwaar op namaak betrap wordt, krijgt een boete. En zou nu hij, die met één slag zoveel duizenden mensen bedriegt, zijn oneerlijke winst rustig mogen opstrijken ? »

De kamergeleerde uit de zestiende eeuw had plotseling makkelijk toegang tot een massa bronnen die tijdens de vroegere generaties en de handschriftelijke traditie her en der verspreid waren en weinig ontsloten. Dit bracht een enorme (r)evolutie teweeg. Net zoals internet in onze huidige maatschappij. De stapel gedrukte boeken op de werktafel van de humanist, zoals zo vaak afgebeeld op de schilderijen uit die tijd, kan men dan vergelijken met de hoeveelheid informatie in onze computer. Deze informatie wordt plotseling veel omvangrijker en veel makkelijker bereikbaar : het world wide web opent wereldwijd gegevensbanken, bibliotheken, multimedia, leerpaketten en bestanden. De contacten die tussen de humanisten verliepen door het schrijven van brieven, gebeurt vandaag per e-mail.

Zowel de boekdrukkunst als het internet zijn nieuwe didactische media. Zo lezen we bij Martens : « Dirk Martens van Aalst, boekdrukker, aan zijn oprechte lezers, gegroet. Van hoe groot belang de boekdrukkunst is voor de bevordering van de wetenschapsbeoefening kan reeds het voorbeeld van die ene beroemde Aldus Manutius

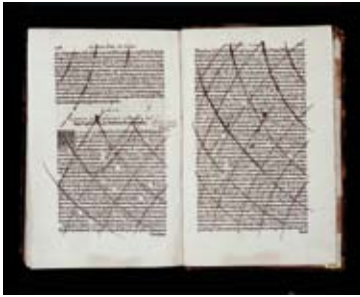
aantonen. Evenzo trachten ook wij naar vermogen om de universiteit van Leuven, welke een rijke bloei vertoont op elk gebied van studie en wetenschap, van dienst te zijn met onze drukkerij, hoe bescheiden die ook moge zijn. Wij doen onze uiterste best er voor te zorgen dat uit deze werkplaats u boeken bereiken die in de eerste plaats geschikt zijn om u op het leven voor te bereiden en u kennis en beschaving bij te brengen doch die bovendien zo min mogelijk fouten bevatten. »

In de drukkerijen vergaren geleerden kennis en geven deze door. Het zijn humanistische ontmoetingscentra. De drukkers van Erasmus behoren tot de belangrijkste van Europa. De bekendste zijn Aldus Manutius in Venetië, Johannes Froben en Bonifacius Amerbach in Basel, Jodocus Badius in Parijs en Dirk Martens (van Aalst) in Antwerpen en Leuven. Deze drukkers zijn vakmensen, ze weten hun uitgaven mooi te verzorgen en zijn omringd door bekende (humanistische) geleerden.

Erasmus is een van de eersten die van de mogelijkheden profiteert. Hij heeft zijn roem er zelfs grotendeels aan te danken. Was deze techniek niet voorhanden geweest, dan waren zijn ideeën nooit zo snel in Europa verspreid. Op cultureel en intellectueel gebied neemt Erasmus een centrale plaats in. Hij is de auteur van de meest gelezen werken van z'n tijd. Erasmus noemt de boekdrukkunst "het bijna goddelijke werktuig."

8 — CENSUUR EN INDEX

Noch in de eerste (1546), noch in de tweede (1550) Leuvense lijst van verboden boeken kwam een titel van Erasmus voor. De derde Leuvense index (1558) vermeldde er één. Maar in 1559, in de Romeinse index van Paulus IV, werd het hele oeuvre van Erasmus verboden. De *Index Expurgatorius* van 1571 onder leiding van de Antwerpse bisschop Sonnius en

de Spaanse oriëntalist en bijbelgeleerde Benito Arias Montanus omvatte naast de titels die in hun geheel verboden waren, eveneens werken die slechts gedeeltelijk werden afgekeurd, met daarbij aanduiding van welke passages dienden te worden geschrapt.

Het is een vreemde levensloop dat een figuur die zo'n grote invloed heeft uitgeoefend tijdens zijn leven en de vele eeuwen na zijn dood, tegelijkertijd voortdurend het mikpunt was van de meest gewelddadige (verbale) aanvallen, vaak de meest hypocriete, van theologen en geestelijken.

Vreemd lot ook om door paus Paulus III (in 1535) aangezocht te worden om kardinaal te worden van de Katholieke kerk en om twee decennia later (in 1559) op de index te worden geplaatst door een andere paus, Paulus IV.

Vreemd lot om door het Concilie van Trente (in de conclusie van 1563) beter behandeld te worden. Zij stelden zich tevreden met het verbieden van enkele werken, en vooral het verwijderen van bepaalde passages en hoofdstukken (uit de *Adagia*, *Colloquia*, *Institutio matrimonii* enz): deze werden als subversief en strijdig met de doctrine van de Kerk beschouwd. Tegelijkertijd werden een aantal van zijn ideeën geadopteerd, bijvoorbeeld wat betreft de gewijde kunst, met name de muziek in de kerk.

Toch welkom aan de Europese hoven

Wanneer Erasmus de gangbare Latijnse vertaling van het Nieuwe Testament tekstkritisch benadert en bepaalde vertalingen wijzigt, was dit bijna letterlijk vloeken in de kerk. Er volgde enorm veel kritiek, waarop Erasmus een uitvoerig verweerschrift schreef. Het totaal van zijn strijdschriften zou oplopen tot 1760 kolommen in het 18de-eeuwse reuzenformaat van de Clericus-editie uit de achttiende eeuw.

Erasmus' verdediging tegenover Latomus is hier een mooi voorbeeld van. Ze werd geschreven in drie dagen. Er verschenen drie opeenvolgende edities op drie verschillende plaatsen en in minder dan zes maanden. Dit illustreert de belangrijkheid van wat er op het spel stond, hoewel Erasmus deze twisten soms 'bagatellen' noemt. De verspreiding en de controle van informatie speelden een belangrijke rol en dit kon via een belangrijk netwerk van bevriende drukkers.

Erasmus voorzichtigheid bleek ook in zijn streven naar de gunst van hoog geplaatsten in de vorm van opdrachten. Zo hoopt Erasmus dat deze beschermheren voor de nodige inkomsten zullen zorgen en hem zullen beschermen. Zijn *Nieuwe Testament* draagt Erasmus op aan Leo X en in zijn opdracht herinnert hij er de paus aan dat het N.T. verschenen is onder zijn beschermheerschap en dat het dus zijn gunst verdient. De *Parafrases* draagt de humanist op aan de vier groten: Karel V, aartshertog Ferdinand I, Frans I en Hendrik VIII.

Ze hebben allen ten gepaste tijde hun steentje bijgedragen. Om een paar voorbeelden te noemen: toen de Reformatie in Bazel steeds verder opdroog en Erasmus zich bedreigd voelde, liet hij zich in 1529 door Ferdinand een vrijgeleide geven voor het hele rijk.

Wanneer Erasmus scherpe kritiek te verduren krijgt van de beroemde theoloog aan de Parijse universiteit Noel Beda (1470-1535), slaagt hij erin met de steun van Frans I en Margareta van Navarra, trouwe verdedigster van het Franse evangelisme, om ge-

deeltelijk de verkoop van het werk van Beda tegen te gaan. Aan het Habsburgse hof vond Erasmus bescherming bij mensen als Jean Le Sauvage, grootkanselier van Bourgondië of Johannes Carondelet.

De aanwezigheid van het cosmopolitisch en Erasmus zeer gunstig gezinde hof van Karel V in Spanje (1522-1529), verhinderde dat de tegenstanders van de grote humanist aan het woord kwamen. De theologische conferentie die doorging in 1527 in Valladolid betekende een overwinning voor de verdedigers van Erasmus, en de keizer zelf stelde zich borg voor de rechtgelovigheid van de Nederlandse geleerde. Na het vertrek van de keizer in 1529 deden de eerste moeilijkheden zich voor. Toch zou het in Spanje kalm blijven tot aan het einde van het bewind van Karel V.

Erasmus is steeds op zijn hoede, omzichtig en staat steeds klaar om in de verdediging te gaan. Soms laat zich zelfs meeslepen door roddel en minder fraaie bewoordingen omtrent zijn tegenstanders. Hij zal er alles aan doen om zijn imago hoog te houden en de hem naar het hoofd geslingerde verwijten te weerleggen. Dat is belangrijk voor hem, want hij was er ondanks zijn onwettige geboorte erin geslaagd een zekere status te bereiken en contact te hebben met de groten uit die tijd. Hij was echter niet bereid om zonder meer zijn principes opzij te schuiven voor een hoge functie of geld. We zien bij Erasmus de noodzaak om aan te kloppen bij de machtigen der aarde om in zijn levensonderhoud te voorzien maar in ruil voor hun steun is hij ook bereid enige opdrachten voor hen uit te voeren. Uiteindelijk zullen deze (vertrouwens)relaties met bepaalde gezagsdragers of mensen uit hun directe omgeving zwaarder wegen dan de aantijgingen van de clerus.

De voorzichtigheid in zijn bewoordingen, maar ook in het gebruik van stijlvormen die de woorden niet echt in zijn mond leggen, hebben ertoe bijgedragen dat hij tijdens zijn leven niet vervolgd is geweest en zijn rondreizen hebben hem uiteindelijk ook uit de handen van de inquisitie gehouden.

9 — MATERIAAL VOOR LEERKRACHTEN LATIJN

Adagia

Volgende Adagia vind je terug in de tuin:

Difficilia quæ pulchra (“Mooie dingen zijn moeilijk”)

Ubi bene ibi patria (“Waar men zich goed voelt, is het vaderland”)

Aut regem, aut fatuum nasci oportere (“Men moet als koning of als nar geboren worden”)

Ubi amici, ibi opes (“Daar waar vrienden zijn, is er rijkdom”)

Sidera addere cælo (“Sterren toevoegen aan de hemel”)

Festina lente (“Haast je langzaam”).

Enkele andere:

Ab equis ad asinos (“Van den os op den ezel”)

Aquam igni miscere (“Water met vuur vermengen”)

Aquila non captat muscas. (“Een arend vangt geen vliegen”)

Bonus dux bonum reddit comitem. (“Een goede leider doet volgen”)

Cum diis non pugandum. (“Met de goden vecht men niet”)

Duabus sellis sedere. (“Op twee stoelen zitten”)

Duos insequens lepores neutrum capit. (“Wie op twee hazen jaagt, vangt er geen”)

Frustra habet qui non utitur. (“Bezit is nutteloos, als men er geen gebruik van maakt”)

Gallus in suo sterquilinio plurimum potest. (“De haan kraait het hardst op zijn eigen mesthoop”)

In discrimine apparet qui vir. (“In gevaar leert men de man kennen”)

Ignis non exstinguitur igni. (“Vuur blust geen vuur”)

In nocte consilium. (“De nacht brengt raad”)

In vino veritas. (“In wijn zit de waarheid”)

Lupus pilum mutat, non mentem. (“De vos verliest zijn haren, maar niet zijn streken”)

Mons cum monte non miscetur. (“Een berg vermengt zich niet met een andere berg”)

Morsus aspidis. (“De beet van een adder”)

Multis ictibus deicitur quercus. (“Kleine houwen vellen grote eiken”)

Nemo cogendus amicus. (“Niemand moet gedwongen worden vriend te zijn”)

Nihil est ab omni parte beatum. (“Niets is perfect; Elk huis heeft zijn eigen kruis”)

Nudus tanquam ex matre. (“Naakt zoals uit moeders lichaam”)

Odi memorem compotorem. (“Ik verfoei een drinkgezel die zich alles herinnert”)

Omnia idem pulvis. (“Alles bestaat uit hetzelfde stof”)

Quot homines, tot sententiae. (“Zo veel mensen, zo veel meningen”)

Simia simia est, etiamsi aurea gestet insignia. (“Een aap blijft een aap al draagt hij gouden sieraden”)

Una hirundo non facit ver. (“Eén zwaluw maakt nog geen lente”)

Viri infortunati procul amici. (“De vrienden van een ongelukkig man zijn ver weg”)

Brieven

Epistola 1314 : *Civis mundi sum, communis omnium vel peregrinus magis* (“Ik ben een wereldburger, mijn vaderland is overal ; of eigenlijk ben ik een vreemdeling voor iedereen”)

Epistola 1233 : Brief van Erasmus aan Guillaume Budé. Anderlecht, 1521 : onder meer over de opvoeding van vrouwen.

10 — BIBLIOGRAFIE

Cornelis Augustijn, *Erasmus* (Ambo; Baarn 1986) (Nederlandse versie alleen nog via bibliotheken en antiquariaten verkrijgbaar, Engelse en Duitse versie mogelijk nog wel via de boekhandel)

Petty Bange, *Desiderius Erasmus, portret van een humanist. Miniaturen* Reeks 20 (Bekking&Blitz; Nijmegen-Brugge 2007)

Evert de Bruin, *Erasmus in 90 minuten* (Uitgeverij Holland; Haarlem 2002)

Johan Huizinga, *Erasmus* (Ad. Donker; Rotterdam 2001)

Hans Trapman, *Erasmus van Rotterdam, een kennismaking* (Erasmus Universiteit Rotterdam, 2008)

Luther is mij volkomen vreemd : uit de brieven van Erasmus, vertaald en ingeleid door J. Trapman (De Haan, Uniboek, 1983). (bibliotheken en antiquariaten)

Alexandre Vanautgaerden, *Autoportraits d'Érasme. Zelfportretten van Erasmus. Selfportraits of Erasmus. Dürer – Holbein – Metsys – Froben, Brepols* (Turnhout ; Erasmushuis, Brussel, 2010)

Anton G. Weiler, *Desiderius Erasmus, de spiritualiteit van een christenhumanist* (Titus Brandsma Instituut/Valkhof Pers; Nijmegen 1997)

COLOFON

Realisatie :

Het Erasmushuis (conservator Alexandre Vanautgaerden),

Op initiatief van Fabienne Miroir, schepen van cultuur
(Franstalige sector) en musea

en van Gaëtan van Goidsenhoven, burgemeester
en het schepencollege van Anderlecht.

Samenstelling : Kathleen Leys, adjunct-conservator

Grafische vormgeving : Grégoire Romefort, Gemeente Anderlecht

Met dank voor hun waardevolle raadgevingen : Alexandra Baumans, Aïcha
Bourarach, Jonathan Brys, Emmanuel Dekoninck, Anne-Marie
Hens, Ingrid Reniers, Laurence Watillon, Machteld de Schrijver.

Editie : Erasmushuis, 2012.

Erasmushuis

Kapittelstraat, 31

1070 Brussel

www.erasmushouse.museum

www.anderlecht.be

Erasmushuis

Erasmus Anderlaci

18 Aprilis
Cancellarij Vasini
1570 Maximilianus & Co
De Divis

ANDERLECHT

Erasmus A
nderlaci